

Theo Hermans (ed.)

Crosscultural Transgressions Research Models in Translation Studies II Historical and Ideological Issues

(Manchester: St. Jerome Publishing, 2002. 217 pp. ISBN 1-900650-47-9)

Vándor Judit

A *Crosscultural Transgressions* (Kultúraközi vétségek) (2002) megjelentetésével a St. Jerome Kiadó a második tanulmánygyűjteményt szenteli a fordítástudomány kutatási modelljeinek. Ez azonban csak a kötet alcíméből derül ki (*Research Models in Translation Studies II*) (A fordítástudomány kutatási modelljei II.), hiszen a főcím éppoly költői, mint a *Research Models in Translation Studies I* (A fordítástudomány kutatási modelljei I.) kötete esetében volt, amely egy évvel korábban jelent meg *Intercultural Faultlines* (Interkulturális törésvonalak) címmel (2001).

A saját kutatási modellek kidolgozása központi kérdés a fordítástudományban, hiszen a fordítással kapcsolatban még magának a kutatásnak a fogalma sem tisztázott, sokan még mindig a fordítás mibenlétéről szóló gondolkodást tartják kutatásnak.

A kötet szerkesztője, Theo Hermans előszavában kifejti, hogy a fordítástudomány ma sokkal változatosabb, mint amilyennek Holmes 1972-ben elképzelte. A kötet tanulmányai két nagy témakör köré csoportosíthatók. Az egyik oldalon a kultúraspecifikus kérdésekkel foglalkozó tanulmányok állnak, a másikon – de nem szembeállítva – a kultúraközi kutatásokkal kapcsolatos cikkeket láthatjuk.

A tanulmányok a fordításkutatással, a kutatás természetével, céljaival, kiterjedésével, folyamatával, a kutatás kontextusával és módjával foglalkoznak. A kötet középpontjában elsősorban történeti és ideológiai kérdések állnak: az episztemológia, historiográfia, a nyelv politikája gyakran egymással összefonódva jelennek meg. Az eltérő megközelítési módok és esettanulmányok együttese így, egy kötetben belül rávilágít az új, innovatív irányokra és új kérdéseket tesz fel a fordítástudományban.

A kötet két részre osztható. Az első rész (1–7. fejezet) tanulmányai elsősorban a leíró fordítástudomány eszközeit igyekeznek finomítani és megújítani, míg a második részben (8–12. fejezet) ideológiai kérdések kerülnek előtérbe. A két rész között nincs éles határ, csupán az egyik erősebben hangsúlyozza a modellálást, míg a másik az ideológiai magyarázatra fekteti a hangsúlyt. Jellemző, hogy a megközelítésben a bipolarizálás, a kétpólusos szemlélet helyét átveszi vagy az eklektika és a dinamikus megközelítés, a kategóriák rugalmas kezelése, átrendezése, átértékelése. Minden szerzőben közös az erős önreflektív elem.

Maria Tymoczko a *Connecting the Two Infinite Orders, Research Methodology in Translation Studies* (A két végtelen rend összekapcsolása, kutatási módszertan a fordítástudományban) című tanulmányában összeköti a mikro- és a makroszin-

teket, ezzel nemcsak a szöveget kapcsolja össze a tartalommal, hanem kiterjeszti a fordítástudomány kutatási területét, ahol a mikroszinten a szövegszegmentálást érti, a makroszinten a geopolitikai kérdéseket. A két végtelen rend a szövegszegmentálás és a szöveg kontextusa. Bipolarizálás helyett olyan empirikus kutatási módszerre van szükség, amely Toury és Baker vágyával ellentétben nem lehet értékmentes. A kutatók társadalmi helyzete és az intézményes megszorítások, amelyek keretén belül a fordításkutatás történik, nem hagyhatók figyelmen kívül. Fontosnak tart más kultúraközi diszciplínákat is, nevezetesen az antropológiát, etnográfia, amelyek segíthetnek válaszolni arra az alapkérdésre, hogy miképp reprezentáljuk a kulturális gyakorlatot anélkül, hogy erőszakot követnénk el rajta.

A fordítástudomány esetében az anyag, amivel dolgozunk más kódban, nyelven, írással, hagyományrendszerben, gondolatvilágban született szövegek – a fordítástudomány pedig ezeknek a reprezentatív szövegeknek a reprezentációjával foglalkozik.

Edorado Crisafulli cikkében, a *The Quest for an Eclectic Methodology of Translation Description*-ban (Az eklektikus módszertan keresése a leíró fordítástudományban) metaszinten kapcsolja össze az elméletet a gyakorlattal. Célja a leíró fordítástudomány újraértékelése, az úgynevezett „történeti empiricizmus” mellett teszi le a voksát, amikor arra törekszik, hogy a leíró tudományt összekapcsolja a hermeneutikával, a minőséget a mennyiséggel, a történetit a politikaival, az empiriát az ideológiával. Ez az eklekticizmus lesz az, mondja, ami lehetővé teszi, hogy értékelni tudjuk az egyedi előfordulásokat, azokkal a különleges esetekkel, amelyek történetileg ugyan jelentősek, ám nem helyezhetők bele a jelenlegi kutatási keretekbe. Ez nem valaminek a kárára történne, hanem kiegészítené az általános szabályt. Az eklektika az a lehetőség, amellyel a maga bonyolultságában, egyszerűsítés nélkül ragadhatjuk meg és magyarázhatjuk a jelenségeket.

Sehnazar Tahir-Gürçaglar tanulmányában a *What Texts Don't Tell, The Uses of Paratexts in Translation Research* (Amiről a szöveg nem beszél; a paraszöveg felhasználása a fordításkutatásban) a módszertan és a historiográfia kettőssége jelenik meg. A szerzőt a fordítói normák vizsgálata vezette el a fordítás paraszövegeihez, melynek során Genette meghatározásából kiindulva kritizálja azt, mondván, hogy ha a fordítást csupán paraszöveggé fogadjuk el, akkor szükségtelenül leszűkítjük. Abban is vitatkozik Genette-tel, hogy a fordítói előszót (szintén paraszövegszerű jelenség) nem hajlandó „allografikus” szövegnek tekinteni, mert ezzel véleménye szerint megfosztjuk a fordítót attól, hogy ő lenne a fordított szöveg szerzői (authorial) hangja.

A fordításkutatás történetében sokan akarják feltérképezni azt a társadalmi-kulturális kontextust, amelyben a fordítás megszületik, és amely befogadja azt. A kontextualizáció (Toury) olyan módszertant kíván, amely egyszerre képes a fordított szöveget és a fordításról szóló metadiskurzust figyelembe venni. A paraszöveg olyan textuális anyag, amely nem képezi a fordított szöveg tényleges részét: előszó, utószó, cím, köszönetnyilvánítás, illusztrációk és más köztes jelenség, amely közvetít a szöveg és az olvasó között. A szerző szerint ezek az elemek segíthetnek feltárni azokat a jelenségeket, amelyek hiányoznak, vagy csak implicite jelennek meg a fordított szövegben.

Elsie Chan a *Translation Principle and the Translator's Agenda, A Systemic Approach*

to Yan Fu (Fordítási elvek és a fordító feladata, Yan Fu szisztemikus megközelítése) című cikkében Even-Zohar poliszisztematikus elemzéséből indul ki, ugyanakkor támaszkodik André Lefevere munkájára a patronálásról, ideológiáról és intézményekről. A szerző célja, hogy az elméleti apparátus elemeinek segítségével feldolgozza, milyen társadalmi, kulturális és politikai környezetben született meg Yan Funak a jó fordítás követelményeiről szóló triptichonja. Mindeközben Chan tökéletesen tisztában van azzal is, milyen problematikát vet fel az, hogy minderről angol nyelven kell írnia.

Jeremy Munday módszertani cikke, a *Systems in Translation, A Systemic Model for Descriptive Translation Studies* (Rendszerek a fordításban, a leíró fordítástudomány módszeres modellje), a rendszeres, szisztematikus és megismételhető kutatások jelentőségét hangsúlyozza. Közel áll Toury leíró fordítástudományról vallott elképzeléséhez, és követi Kitty van Leuven-Zwart módszerét, amennyiben összekapcsolja az egyértelműen meghatározott nyelvészeti modellt az interpretatív mozgásokkal. Ő is Halliday munkásságát veszi alapul, de nem áll meg a narratív szövegeknél, nem elégszik meg a formális összehasonlítással és a fordítási eltolódások beskatulyázásával. Rugalmasan alkalmazza a számítógépes technológiát és a korpusznyelvészet eredményeit. Abban is meghaladja a korábbi modelleket, hogy a leírást igyekszik összekapcsolni a magyarázattal: azt a politikai és szociokulturális közeget is figyelembe veszi, amelyek segítségével magyarázni lehet a megfigyelt jelenségeket. Modelljét Gabriel García Marquez szövegének három angol fordításával illusztrálja.

Jean-Marc Gouanvic tanulmánya, az *A Model of Structuralist Constructivism in Translation Studies* (A strukturalista-konstruktivista modell a fordítástudományban) Pierre Bourdieu kulturális szociológiájára épít, a habitus fogalmát, területét heurisztikus eszközökkel ismerteti, amelyet aztán egy amerikai regényről készült két francia fordítás esettanulmányával illusztrál. Ujszerű az elemzésben, hogy folyamatorientált, egész pontosan produkció orientált. A fordítás mint produkció azt a pillanatot vizsgálja, amikor a fordítás a fordítói ügynökség (kiadó) habitusának megfelelő formában megjelenik. A habitus fogalma összeköti az egyéni fordítói cselekvést azokkal a társadalmi erőkkel, amelyekben működik. A szerző olyan magyarázó modellt keres, amely az egyént összefűzi a közösséggel, az egyént a társadalmi és történeti kontextussal. A szerző tanulmánya végén leszögezi, hogy a fordítástudomány addig nem lehet felnőtt, érett tudomány, amíg a fordítók nem kapják meg az őket megillető helyet a kulturális termelés területén.

Derek Boothman szerint – *Translability between Paradigms, Gramsci's Translation of Corecean Concepts* (Paradigmák fordíthatósága, hogyan fordítja Gramsci Croce fogalmait) – a filozófiai fordítás nemcsak két nyelv közötti közvetítést jelent, hanem egyben intralingvális folyamat is lehet, amikor paradigmák, elméleti vagy fogalmi keretek között kell közvetíteni. A tanulmány azt vizsgálja, hogy Antonio Gramsci idealista filozófiájának fogalmi rendszerét hogyan váltja át Benedetto Croce a maga marxista fogalmi rendszerén belüli fogalmakká. A gondos elemzésből kiderül, hogy nem pusztán terminusról terminusra, fogalomról fogalomra való fordításról van szó, hanem összetett filozófiai és ideológiai alkudozásról/tárgyalásról, ahol az egyes fogalmakat nem egyszerűen átnevezik, hanem át is gondolják, kritizálják, átrendezik, áthelyezik egy másik intellektuális idiómává

egy másik hagyományban. A fordítás belevonódás, és a hermeneutikus megértés nem elégszik meg a hideg intellektuális rutinnal, elkötelezettséget, tiszteletet és érzést kíván, ahogy Gramsci mondta.

Saliha Paker tanulmányában – *Translation as Terceme and Nazire, Culture-bound Concepts and their Implication for a Conceptual Framework for Research on Ottoman Translation History* (A fordítás, mint a terceme és nazire, a kultúrához kötött fogalmak és hatásuk a török fordítástörténet kutatásának elméleti keretére) – a *terceme* (fordítás) és *nazire* (imitáció) történeti szemantikai kutatásáról szól. A szerző szerint elkerülhetetlenül fel kell tenni azt a kérdést, milyen nyelvészeti és irodalmi fordítási stratégiákat alkalmaznak a költő-fordítók, milyen interakcióba kerültek a perzsa és/vagy arab költészettel, a korábbi és kortárs ottomán költő-fordítókkal, hogy értékelték munkájukat a kritikusok és irodalmi életrajzírók, és miért szükségszerű, hogy olyan kultúrához kötött fogalmakkal operáljanak, amelyek automatikusan nem feleltethetők meg azok történeti jelentésének. Segítségükkel megismerhetjük az évszázados fordítói gyakorlatokat, a behelyettesítő és a kreatív fordítás közötti viszonyt. Rámutat, hogy a terceme fogalma nem tekinthető örökkévalónak, nemcsak az évszázadok során, hanem egyetlen évszázad alatt is változott. A szerző, mint a kötet szerzői közül sokan mások is, megemlíti azt az ironikus helyzetet, hogy angolul kell artikulálnia saját kultúráját, kulturális hagyományait, megállapítja, hogy a nyelvek közti hatalmi egyensúly aszimmetrikus.

Martha Cheung tanulmánya, a *Power and Ideology in Translation Research in Twentieth-Century China, An Analysis of Three Seminal Works* (Hatalom és ideológia a huszadik századi Kína fordításkutatásában: Három gondolatébresztő tanulmány elemzése) azt állítja, hogy a historizálás és kontextualizálás, amely a fordítástörténet korábbi tanulmányaira jellemző, a fordítástudomány és a fennálló társadalompolitika és ideológia közti viszonyra is alkalmazható. A tanulmány három kortárs kínai fordítástörténettel foglalkozó cikket elemez, és megállapítja, hogy a fordítás kutatása önmagában is ellenszegülhet a kor ideológiai hatásának. Ezt vizsgálva a kutatás kutatója metaszinten foglalkozhat a fordításkutatással, és az így szerzett tudás felvértezheti a kutatót, aki ezzel megőrizheti kritikai gondolkodását.

Gordon Brothersot cikkének címe a *Tlaloc Roars, Native America, the West and Literary Translation* (A tlaloc üvöltése, az amerikai bennszülöttek, a nyugat és az irodalmi fordítás). Ha elolvassuk és lefordítjuk ezeket a szövegeket, radikálisan át kell értékelnünk az egyébként megingathatatlanak tűnő nyugati kategóriákat. Filozófiai kaland, mely új modellek létrehozásához vezethet. Brothersot két Cortez előtti szöveg segítségével illusztrálja, micsoda kihívást jelent ezek fordítása még az avatott szakembernek is. Nincs lineáris olvasás. A kódolt szövegek egy olyan világra vonatkoznak, amely legtöbbször számunkra teljességgel ismeretlen. Mindez felhívja a figyelmet, hogy a fordítástudomány nem foglalkozhat kizárólag egy maroknyi indoeurópai nyelvvel, új dimenziókat nyit a jelenlegi fordítástudomány előtt.

A vizuális szöveg megfejtése és átültetése elsősorban fordításnak tűnik, ám ebben az esetben az, amit eddig az úgynevezett univerzálékról mondtunk, csak bizonyos szövegtípusra, időkeretre és írásra alkalmazható.

Michaela Wolf a *Culture as Translation – and Beyond, Ethnographic Models of Representation in Translational Studies* (A kultúra mint fordítás – és ami mögötte van, reprezentációs etnográfiai modellek a fordítástudományban) című cikkében az etnográfia és a fordítástudomány kapcsolatát taglalja. Az etnográfiában, ahogy a fordításban is, a Mászást nem verbalizálják, csak indirekt módon, az etnográfus vagy a fordító szűrőjén keresztül jut el a befogadóhoz. A kulturális textualizálás és konceptualizálás hozta felszínre a „reprezentáció krízisét” az irodalomtudományban, histográfiában és etnográfiában. Napjaink etnográfiai megközelítése igyekszik transzcendálni a bináris oppozíciókat (megfigyelő és megfigyelt). A pluralista szemléletet a fordítástudomány is felhasználhatja. Ha a fordítás több mint két nyelvi rendszer közti transzfer, ha a reprezentáció reprezentációja, akkor kidolgozható egy olyan heurisztikus kulturális fordítási modell, amely feltárja a hatalmi viszonyokat, a kulturális pluralizmust és az interdiszciplinaritás jelentőségét.

Sebnem Susam-Sarajeva tanulmánya, a *A ‘Multilingual’ and ‘International’ Translation Studies?* (“Többnyelvű” és “nemzetközi” fordítástudomány?) a globális piacon folyó intellektuális diskurzus politikájával, a világ nyelveinek aszimmetrikus hatalmi viszonyával foglalkozik. Véleménye szerint a tudományos világ a központot és nem a perifériát részesíti előnyben. A gazdasági életben a periféria szállítja az intellektuális érdeklődésre számot tartható nyersanyagot, de a kereskedelmi szabályok (tudományos sztenderdek, fokozatok, állítólagosan univerzális módok, univerzálék) a központban, a centrumban születnek meg. Az egyensúlyi hiánynak a nyelv csak egyik aspektusa. Az elméletek, módszerek, paradigmák a központból terjednek el a világban, és érvényességüket úgy nyerik el, hogy előbb az „ismerős”, majd „egzotikus” környezetben tesztelik őket. A posztkoloniális világban azonban ez a folyamat nem marad kritika nélkül, még akkor sem, ha ironikus módon, ezt a kritikát is csak angol nyelven lehet terjeszteni.

Mint említettük, a kutatási modellek kérdése kényes kérdés a fordítástudományban, ahol abban sincs egyetértés, hogy mi tekinthető egyáltalán kutatásnak, ezért ez a két tanulmánygyűjtemény, amelynek címe kutatási modellek leírását ígéri, joggal kelt nagy várakozásokat az olvasóban. A *Research Models in Translation Studies I.* a 2000-ben rendezett hasonló című manchesteri konferencia anyagát tartalmazta, amelyen sok korpusznyelvészeti előadás hangzott el, és a kötetből tényleg lehetett kutatási ötleteket meríteni. Ez nem igazán mondható el a második kötetéről, amely nem épült konkrét konferencia anyagára, és használható kutatási modell is jóval kevesebb van benne. Bár a „kultúra” szó mindkét kötet címében benne van, az első kötetben még nyelvi kérésekről is volt szó, a második kötet szinte teljes egészében a fordítás kulturális, történelmi és ideológiai kérdéseire koncentrált.